

SLACHTOFFERS IN DE STRAFRECHTSPLEGING EN DE KEERZIJDEN VAN EEN SENTIMENTEEL DEBAT

Ralph Hermans & Jannemieke Ouwerkerk*

Slachtoffers hebben inmiddels een stevige positie in het strafproces verworven. Dat is een positief gegeven, met een keerzijde. 'In naam van het slachtoffer' kan namelijk de tegenstelling tussen slachtoffers en daders worden vergroot. Dat is niet waarvoor het strafrecht is bedoeld, zo stelt de stichting Mens en Strafrecht.

'Slachtoffers mogen strafwens uiten in de rechtszaal', aldus de krantenkoppen op 22 februari 2013. Op deze Europese dag van het slachtoffer publiceerde het Ministerie van Veiligheid en Justitie zijn concrete plannen ter verdere verbetering van de positie van slachtoffers van criminaliteit in de strafrechtspleging.¹ Onderdeel van de plannen vormt de uitbreiding van het spreekrecht: slachtoffers zouden de gelegenheid moeten krijgen in de rechtszaal te vertellen welke straf zij de dader toewensen. Dit voornemen, met het oog waarop dit jaar nog een wetsvoorstel zal worden ingediend, heeft in de media veel aandacht gekregen.

Het ministerie heeft echter nog meer in petto voor slachtoffers: ter verbetering van de informatievoorziening aan slachtoffers wordt bijvoorbeeld gewerkt aan de instelling van één informatieloket; om de privacy van slachtoffers beter te beschermen gaat het ministerie bovendien onderzoeken of het mogelijk is de naam van het slachtoffer tijdens de zitting niet langer volledig te noemen; bij de tenuitvoerlegging van sancties zou de veiligheid van het slachtoffer nadrukkelijker moeten worden meegewogen, bijvoorbeeld middels het opleggen van een gebieds- of contactverbod wanneer verlot of voorwaardelijke invrijheidstelling wordt verleend.

Het zijn ambitieuze plannen waarmee het kabinet eens te meer laat zien pal te staan voor mensen die slachtoffer zijn geworden van criminaliteit. En terecht. Als de overheid zich verantwoordelijk acht voor het stellen en handhaven van normen in de samenleving, gaat het niet aan om degenen die getroffen worden door schendingen van diezelfde normen links te laten liggen. Het is dan ook ronduit positief te waarderen dat de positie van het slachtoffer in de strafrechtspleging in de afgelopen decennia veel aandacht heeft gekregen en ook tot concrete wetswijzigingen heeft geleid.

Toch zien wij een tendens in het debat rond slachtoffers in de strafrechtspleging die naar onze mening de werkelijkheid geen recht doet en de samenleving

geen goed doet. In toenemende mate wordt met een beroep op het (potentiële) leed van (potentiële) slachtoffers van criminaliteit een vertekend beeld geschetst van die (potentiële) slachtoffers alsook van (vermeende of potentiële) misdadigers. Met behulp van dat vertekend beeld wordt vervolgens niet alleen politiek beleid verkocht, maar worden ook onrealistische verwachtingen gewekt over wat het strafrecht vermag en beoogt. Wij lichten dit toe.

Wij zien een tendens in het debat rond slachtoffers in de strafrechtspleging die naar onze mening de werkelijkheid geen recht doet en de samenleving geen goed doet

De wijze waarop in de media gesproken wordt over verdachten en veroordeelden ligt er niet om. Dat is vermoedelijk altijd zo geweest, maar wij geven enkele recente voorbeelden. Zo kopte *De Telegraaf* op dinsdag 18 december 2012: 'Tuig pakken we aan'. Er volgt een verslag van de start van een actie tegen geweld gericht tegen hulpverleners, ter gelegenheid waarvan minister van Veiligheid en Justitie Opstelten een voordracht heeft gehouden. Volgens de krant heeft de minister in zijn speech 'de oorlog verklaard' aan 'agressief tuig dat de komende feestdagen hulpverleners van politie, brandweer en ambulancevervoer ook maar met een vinger aanraakt of hun het werk belet.' De gebruikte terminologie spreekt voor zich. Zo is de afgelopen jaren bijvoorbeeld in allerlei media bericht over een Bossche en een Utrechtse 'zwembadpedo', benoemde *De Telegraaf* Robert M. tot 'het monster van Riga', een benaming die door

* Mr. R.H. Hermans en mr. J.W. Ouwerkerk zijn resp. docent straf(proces)recht aan de Vrije Universiteit Amsterdam en universitair docent straf(proces)recht aan Tilburg University. De auteurs vormen samen het bestuur van Stichting Mens en Strafrecht, www.mensenstrafrecht.nl.

¹ *Recht doen aan slachtoffers*, Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie, 22 februari 2013, te raadplegen via www.rijksverheid.nl. Zie voorts *Kamerstukken II* 2012/13, 33 552, nr. 2.

veel andere media gretig werd overgenomen, en worden termen als 'tuig' en 'uitschot' veel gebruikt ter aanduiding van allerlei vermeende dadergroepen. Een vrij recent voorbeeld is dat van het groepje jongens dat wordt verdacht van een mishandeling in het centrum van Eindhoven. Deze verdachten zijn in de media 'gezichtschoppers' gedoopt.²

Enigszins nieuw lijkt te zijn dat ook Kamerleden, bewindslieden en (andere) gezagsdragers hieraan meedoen.³ Niet zelden wordt daartoe populistische, 'van dik hout'-retoriek gebezigd die de (vermeende) crimineel plaatst tegenover het (potentiële) slachtoffer. Slachtoffers worden dan gekenschetst als onschuldig, gehoorzaam aan de wet en bij voorkeur kwetsbaar en getraumatiseerd. Bovendien spreken slachtoffers immer de waarheid en koesteren zij de sterke wens dat een hoge straf wordt opgelegd. De (vermeende) crimineel is op alle punten het tegenovergestelde. Geheel onbegrijpelijk is dat natuurlijk niet. Wij menen echter dat deze stereotyperingen de realiteit geen recht doen.

In zijn nieuwste boek, *De zaak Collini*, beschrijft de Duitse strafpleiter en romanschrijver Ferdinand von Schirach hoe de jonge advocaat Caspar Leinen probeert door te dringen tot zijn nieuwe cliënt, de Italiaan Fabrizio Collini.⁴ Deze Collini wordt verdacht van de moord op Hans Meyer, een zeer rijke en vooraanstaande Duitse industrieel. Collini bekent de moord, maar doet er verder het zwijgen toe. Voor het publiek – de zaak krijgt veel aandacht in de media – lijkt het geding beslecht. Het slachtoffer (Meyer), blijkt de opa te zijn van Leinens overleden jeugdvriend. Dat maakt Leinen nog gedreven de moord te begrijpen, en het motief van Collini te kennen. Leinen gaat op onderzoek uit en vindt het antwoord op zijn vraag: Collini's vader, een partizaan, werd in 1943 door SS-Sturmbahnführer Hans Meyer gefusilleerd. Zoon Fabrizio heeft de dood van zijn vader jaren later simpelweg gewroken. In de zittingsdagen die volgen slaat de stemming binnen en buiten de rechtszaal al snel om. De ogenschijnlijk zo heldere feiten komen ineens in ander perspectief te staan. Ineens is de werkelijkheid zo overzichtelijk niet meer. Wie is nu slachtoffer? Wie is nu dader?

Slachtoffers kunnen óók daders zijn (geweest) en daders kunnen óók slachtoffers zijn (geweest), een fenomeen dat gemakkelijk wordt vergeten

Het verhaal dat Von Schirach heeft geschreven laat zien hoe complex de werkelijkheid kan zijn – en veelal is. Slachtoffers kunnen óók daders zijn (geweest) en daders kunnen óók slachtoffers zijn (geweest), een fenomeen dat gemakkelijk wordt vergeten. De woede die – begrijpelijk en terecht – ontstaat jegens de zedendelinquent die een minderjarig slachtoffer heeft gemaakt, richt zich 20 jaren later mogelijk op precies dat slachtoffer, dat inmiddels dader is geworden en bij een ander kind hetzelfde leed veroorzaakt als hem of haar destijds werd aangedaan. Zo complex kan de werkelijkheid nu eenmaal zijn. En dat besef dringt in het verhaal van Von Schirach ook door tot advocaat Caspar Leinen: 'Jarenlang had hij naar zijn

hoogleraren geluisterd, hij had wetten en hun uitleg bestudeerd, hij had geprobeerd het strafproces te begrijpen – maar pas vandaag, pas bij zijn eigen geding, begreep hij dat het in werkelijkheid om iets heel anders ging: om de beschadigde mens.⁵

Wij zien het als de verantwoordelijkheid van deskundigen, maar zeker ook van Kamerleden en bewindslieden om naast de zwarte en de witte werkelijkheid ook de veel vaker voorkomende grijze werkelijkheid onder de aandacht van het publiek te brengen

Natuurlijk gaat het niet aan om slachtoffers van criminaliteit links te laten liggen gedurende de strafprocedure en in de hulpverlening. Maar evenmin kan het zo zijn dat met een beroep op hun leed de misdadiger aan zijn lot wordt overgelaten. De beschadigde mens is niet alleen te vinden aan slachtofferzijde, maar heel vaak óók in het beklagdenbankje, in gevangenissen en tbs-klinieken. Daarmee praten wij crimineel gedrag niet goed. Evenmin zeggen wij daarmee dat strafrechtelijk optreden achterwege moet blijven, noch dat voor het slachtoffer geen rol is weggelegd in de strafprocedure. Die gevolgtrekkingen zouden niet alleen het leed miskennen dat slachtoffers treft, maar ook het strafrecht als ordehandhavend instrument lamleggen. Waar het ons om gaat, is dat het debat niet vergiftigd wordt door stereotyperingen die de werkelijkheid geen recht doen. Wij zien het als de verantwoordelijkheid van deskundigen, maar zeker ook van Kamerleden en bewindslieden om naast de zwarte en de witte werkelijkheid ook de veel vaker voorkomende grijze werkelijkheid onder de aandacht van het publiek te brengen. Niemand betwist het spreekrecht voor slachtoffers en nabestaanden, noch een uitbreiding ervan tot uitingen omtrent de gewenste straf, als het gaat om de moeder wier tienerdochter is doodgereden door een dronken automobilist. Maar net zo veel verdriet heeft de moeder van de jongen die met een honkbalknuppel is doodgeslagen door de juwelier bij wie hij wilde inbreken. Als het Openbaar Ministerie de juwelier besluit te vervolgen omdat van een noodweersituatie geen sprake was, dan is de moeder van de inbreker volgens het Wetboek van Strafvordering (art. 51e lid 2 sub b Sv) net zo spreekgerechtigd als de moeder van de doodgereden tiener, toch? De werkelijkheid is meestal niet zwart-wit, maar grijs.

Nauwkeurige lezing van het recent verwoorde regeringsstandpunt inzake slachtofferbeleid stelt enigszins gerust.⁶ Dan blijkt namelijk dat men op het ministerie zeker de ogen niet sluit voor de complexiteit en gevoeligheid van strafrechtelijke vraagstukken.⁷ De staatssecretaris benadrukt enerzijds dat de afgelopen jaren hard is gewerkt aan de bijstand, de rechtspositie en de (na)zorg voor slachtoffers. Anderzijds merkt de bewindsman op dat het slachtoffer-

2 Wij noemen hier slechts enkele voorbeelden: 'Zwembadpedo Benno L. beschuldigd van 40 delicten', *Elsevier.nl* 11 februari 2010; '3 jaar geëist tegen zwembadpedo Andre V.', *Spitsnieuws.nl* 4 januari 2012; 'Zwembadpedo wil naar Duitsland', *Spitsnieuws.nl* 17 april 2013; 'Gezichtschoppers Eindhoven vrolijk op foto', *Telegraaf.nl* 23 januari 2013; 'Schoptuig uitgeleverd', *Telegraaf.nl*, 12 februari 2013.

3 Wij wijzen hier bijvoorbeeld op een opiniebijdrage van PvdA-Kamerlid Ahmed Marcouch, getiteld: 'Het tuig gaat met de ramadan aan de haal', *Volkskrant.nl* 21 juli 2012, en op de uitspraken van de burgemeester van Haren na de 'Facebook-rellen' in zijn gemeente: 'Tuig heeft huisgehouden in Haren', *Nu.nl* 22 september 2012.

4 F. von Schirach, *De zaak Collini* (oorspronkelijke titel: *Der Fall Collini*), Utrecht: Uitgeverij de Arbeiderspers 2012.

5 Von Schirach 2012, p. 106.

6 Brief van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, *Kamerstukken II* 2012/13, 33 552, nr. 2. Deze brief verwoordt dezelfde standpunten als het eerdergenoemde document *Recht doen aan slachtoffers*.

7 *Kamerstukken II* 2012/13, 33 552, nr. 2.

beleid nog niet 'af' is: vooral in de praktische uitvoering en uitoefening van regels en rechten die betrekking hebben op de positie van slachtoffers valt nog veel winst te boeken. Een terechte constatering, die tegelijk een voorbeeld vormt van de genuanceerde benadering van de staatssecretaris. Het is immers zaak dat de *huidige* slachtofferrechten, die helder geformuleerd en weldoordacht in het wetboek zijn opgenomen, adequaat toepassing kunnen vinden. Daarmee zijn slachtoffers van strafbare feiten gediend, veel meer dan met over elkaar heen buitende plannen voor *meer* en *verdergaande* slachtofferrechten. In de woorden van de staatssecretaris: 'In mijn visie is een eerste verantwoordelijkheid van de overheid te zorgen voor correcte en zorgvuldige toepassing van de huidige slachtofferrechten.'⁸

Een tweede belangrijk punt waarop de staatssecretaris blijk geeft van zijn genuanceerde inzichten, betreft de verhouding tussen de strafvorderlijke positie van slachtoffers enerzijds, en die van verdachten anderzijds. Hierover merkt hij op dat in een rechtsstaat de overheid de belangen van verdachten

en veroordeelden dient te waarborgen.⁹ Dat is een open deur. Daarop volgt echter een overweging waarvan – in al haar eenvoud – het belang niet mag worden onderschat. De staatssecretaris benadrukt dat een zorgvuldige strafrechtspleging inhoudt dat recht wordt gedaan aan zowel de belangen van slachtoffers, als aan de belangen van verdachten en veroordeelden. 'Bovendien is de tegenstelling tussen slachtoffers en daders niet altijd absoluut', aldus de staatssecretaris. 'Soms waren slachtoffers eerder dader, sommige daders waren ooit slachtoffer en soms is niet duidelijk wie slachtoffer is en wie dader. Dat bevestigt het belang van zorgvuldig handelen van de organisaties in de strafrechtsketen, rekening houdend met belangen van slachtoffer én daders.'¹⁰ Nu valt wel het een en ander aan te merken op deze boodschap van de staatssecretaris. Zo menen wij dat het in *alle* gevallen zinloos is een absolute tegenstelling te veronderstellen tussen slachtoffers en verdachten of daders. Belangrijker is hier echter de constatering dat de staatssecretaris geen misverstand laat bestaan over het belang van het naast

⁸ Kamerstukken II 2012/13, 33 552, nr. 2, p. 3.

⁹ Kamerstukken II 2012/13, 33 552, nr. 2, p. 3.

¹⁰ Kamerstukken II 2012/13, 33 552, nr. 2, p. 2.

elkaar laten bestaan van de verdachte als procespartij, en het slachtoffer als procesdeelnemer. Met de staatssecretaris huldigen wij de gedachte dat een stevige rechtspositie van slachtoffers in de strafprocedure heel goed mogelijk is, met behoud van focus op de verdachte en de veroordeelde.¹¹

Wij menen dat het in *alle* gevallen zinloos is een absolute tegenstelling te veronderstellen tussen slachtoffers en verdachten of daders

De nuance aan de zijde van de regering blijkt ten derde uit het voornemen om de verdere ontwikkeling van herstelrechtelijke initiatieven (zoals slachtofferdaderbemiddeling) te steunen.¹² In dat kader is vermeldenswaardig dat de slachtoffer-dadergesprekken die Stichting Slachtoffer in Beeld sinds 2007 verzorgt, worden gefinancierd door het Ministerie van Veiligheid en Justitie.¹³ Voorts vroeg het ministerie in 2011 aan Stichting Restorative Justice Nederland te inventariseren welke herstelrechtelijke initiatieven tot dan toe waren ontwikkeld en voorts te adviseren over de verdere uitbouw van herstelrecht in Nederland.¹⁴ Hiermee laat de staatssecretaris zien dat de huidige regering verder kijkt dan repressie en punitiviteit alleen.

Denkt men misschien dat de gemiddelde burger niet op de genuanceerde versie van de boodschap zit te wachten en het liefst stevige oneliners hoort?

Ondanks de op zichzelf geruststellende gedachte dat nuance en realisme de staatssecretaris toch niet vreemd blijken, rijzen tegen deze achtergrond toch enkele belangrijke vragen. Waarom is van de hier tentoongespreide nuance in het publieke optreden van de bewindslieden niets te merken? Waarom wordt de boodschap over het belang van een zorgvuldig, evenwichtig strafproces, waarin verdachte en slachtoffer elk hun bijzondere plaats kunnen hebben, niet consequent en breed uitgedragen? Waarom is nauwelijks bekend dat het ministerie van Veiligheid en Justitie (financiële) ruimte biedt aan herstelrechtelijke initiatieven? Of gaat men ervan uit dat het volk een genuanceerde boodschap en een keuze voor ogenschijnlijk 'softere' initiatieven (zoals herstelrecht) niet begrijpt? Denkt men misschien dat de gemiddelde burger niet op de genuanceerde versie van de boodschap zit te wachten en het liefst stevige oneliners hoort? Hoe het ook zij, de ferme taal en de eenzijdige retoriek die de optredens van onze bewindslieden zo kenmerkt geven geen eerlijk beeld van de complexe realiteit van het strafrecht. Aldus raakt het publieke debat over strafrechtelijke kwesties vervuild, worden onwettelijke verwachtingen ten aanzien van het

(oplossende vermogen van het) strafrecht gecreëerd, en dreigt bovendien het gevaar dat het strafrecht onnodig een nog grotere wig drijft tussen slachtoffers en verdachten dan dat het naar zijn aard al doet. Daar is geen enkele samenleving bij gebaat.

Er is nog meer. Victimologen wijzen er in dit verband op dat de vele activiteiten op het gebied van slachtofferrechten ook een averechts effect kunnen hebben. Als voorbeeld noemen zij het streven naar het direct bepalen en verhalen van schade in het kader van de ZSM-aanpak,¹⁵ terwijl zo kort na de aanhouding van de verdachte de omvang van schade niet altijd duidelijk is: '[v]anuit de wens recht te doen aan het leed van het slachtoffer en zijn positie in het strafproces te versterken worden er echter ook wel eens rechten gecreëerd die – paradoxaal genoeg – juist negatief voor het slachtoffer kunnen uitwerken.'¹⁶ Ook wordt geschreven over het gevaar van slachtoffermoeheid ('*victim fatigue*'), die het gevolg kan zijn van een overstelpende aandacht voor slachtoffers, zowel bij het publiek als bij de instanties die alle nieuwe plannen ten uitvoer dienen te leggen.¹⁷ Ten slotte moet worden gewezen op het niet irreële gevaar dat slachtofferschap wordt gebruikt als politiek vehikel voor de invoering van stringente strafrechtelijke maatregelen, ten koste van verdachten. Daarmee schieten slachtoffers van strafbare feiten niets op, en het *recht* is er niet mee gediend.

Het creëren van een tegenstelling tussen aandacht voor slachtoffers enerzijds en aandacht voor daders anderzijds is een onnodige en kwalijke versimpeling van de complexe werkelijkheid

De huidige regering laat zich er graag op voorstaan dat zij voor slachtoffers is en niet voor daders. Slachtoffers zijn goed en moeten worden beschermd, daders zijn slecht en moeten hard worden gestraft, daar komt het op neer. Deze simplistische gedachte wordt veelvuldig publiekelijk verkondigd en wordt door velen als sympathiek gewaardeerd. Wij hebben echter laten zien dat hier iets vreemds aan de hand is. Het eenvoudige zwart-witbeeld dat de bewindslieden het grote publiek voorhouden als het gaat om strafrechtelijke kwesties, wordt in officiële documenten en beleidsvoornemens aanzienlijk genuanceerd. Klaarblijkelijk ligt het toch allemaal een stuk lastiger, ook in de ogen van de verantwoordelijke regel- en beleidsmakers. Waarom worden deze nuanceringen niet met de burger gedeeld? Dat is niet alleen onsympathiek, het vervuilt bovendien het altijd levendige publieke debat over alles wat met criminaliteit en strafrecht te maken heeft. Het creëren van een tegenstelling tussen aandacht voor slachtoffers enerzijds en aandacht voor daders anderzijds is een onnodige en kwalijke versimpeling van de complexe werkelijkheid waarin veelal zowel aan slachtoffer- als aan daderzijde sprake is van diep menselijk leed. Stichting Mens en Strafrecht probeert deze realiteit en deze nuance breed onder de aandacht te brengen, en verwacht dat ook van onze bewindslieden.

11 Overigens bevreedt het ons in dit verband enigszins dat in het eerder genoemde ministeriële 'visiedocument', *Recht doen aan slachtoffers* (p. 16) wordt opgemerkt dat '[H]et OM (...) het slachtoffer centraal [stelt] in het denken en werken.'

12 *Kamerstukken II* 2012/13, 33 552, nr. 2, p. 7.

13 www.slachtofferinbeeld.nl/ Meta-Navigatie/Over-ons/.

14 De betreffende documenten zijn te downloaden op de website van Restorative Justice Nederland: www.restorativejustice.nl/publicaties.

15 ZSM staat voor Zo Snel, Slim, Selectief, Simpel, Samen en Samenlevingsgericht mogelijk. Politie, Openbaar Ministerie, Slachtofferhulp Nederland, Reclassering en de Raad voor de Kinderbescherming werken nauw samen teneinde een snelle afhandeling van veel voorkomende criminaliteit te realiseren. Zo snel mogelijk na de aanhouding van de verdachte wordt een beslissing genomen over het te volgen afdoeningstraject, hetgeen er ook in kan resulteren dat de zaak meteen wordt afgedaan, bijvoorbeeld middels een OM-afdoening.

16 S. van der Aa & M.S. Groenhuijsen, 'Slachtofferrechten in het strafproces: drie stapjes naar voren en een stapje terug?', *AA* 2012, p. 603-611 (AA20120603), i.h.b. p. 607.

17 M.S. Groenhuijsen, 'Deetman, Samson, Korver en Breninkmeijer: Umwertung der Werte', *DD* 2013, p. 1-12, i.h.b. p. 9.